

A XIX. század városfásításának jellemzői

Turiné Farkas Zsuzsa¹, Pádár Zoltán²

¹Kecskeméti Főiskola/ Kertészeti Főiskolai Kar/Kertészeti Tanszék

²Innoplant Magyarország Bt.

Összefoglalás: A XIX. század előtti korokban csak kevesen engedhettek meg maguknak díszkertet, illetve dísznövények beszerzését és termesztését, az 1800-as évek elejétől azonban egyre nagyobb számban importáltak növényeket külföldről. A társadalom felsőbb rétegei, a kialakuló polgárság kezdett megismerni a tájképi kertekkel, melyek a kikapcsolódást és a pihenést szolgálják. A XIX. század utolsó harmadában alakultak ki az eklektikus tájképi kertek.

Könyvtári és levéltári kutatómunkánk segítségével rávilágítunk a XIX. század második felének városfejlesztési törekvéseire, a kor kertészeti, utcafásítási és kertfenntartási viszonyaira a szegedi nagy árvíz utáni rekonstrukción keresztül.

Abstract: Before the XIX century only a few people could afford themselves to create ornamental garden, but from the early 1800s, an increasing number of imported ornamental plants appeared from abroad. Upper strata of society, the emerging bourgeoisie began to get to know the landscape gardens that serve the recreation and relaxation. The eclectic landscape gardens appeared in the last third of the nineteenth century. We had a secondary research in libraries and archives to highlight the afforestation in the nineteenth century, the century urban planning efforts in the second half of the century, the age of gardening and garden maintenance conditions of Szeged through post-flood reconstruction.

Kulcsszavak: városfásítás, tervezés, növénylisták, kivitelezés

Keywords: afforestation, design, plant list and design

1. Bevezetés

Munkánk során az 1879-es szegedi nagy árvíz utáni rekonstrukció kertészeti vonatkozásait vizsgáltuk. A korabeli kerttervek elnagyoltak, ha egyáltalán vannak, egyéb kertészeti dokumentációk gyakorlatilag nincsenek, az egész újjáépítést fényképeztek hivatásos fényképészek de a kertek csak úgy mellékesen szerepelnek a képeken. Kevés információnk van a korabeli vidék urbanizációs fejlődéséről, a sétányok, parkok kialakulásáról, a városfásításokról. Szeged tervezett utca és parkfásításai folyamán érdekes képet kapunk a korabeli Magyarország éledező kertkultúrájáról, a kertépítő, parkfenntartó törekvésekről is. A XIX. század második felében éri el Magyarországot a tervezett város- és utcafásítási hullám.

A XIX. század utolsó harmadában alakultak ki az eklektikus tájképi kertek, amelyekre elsősorban a válogatás módszere a jellemző. Kezdetben a tájképi kertek megjelenésekor főleg nyugat-európai tervezők dolgoztak nálunk, közülük Bernhard Petri, Charles Moreau, Heinrich Nebbien nevét lehet kiemelni, később egyre több magyar kertész vált ismertté, mint például Jámbor Vilmos. A tájképi kertstílus a korábnál jóval szélesebb társadalmi rétegeknél vált divattá, és a nagyszabású kastélyparkok mellett szép számban épültek kúriák, magánvillák kertjei, valamint közkertek, sőt a XIX. században indult meg a főváros és a nagyobb települések fásítása, parkosítása is [4].

[3] a XIX. század növényhonosítási lázában két korszakot különböztet meg: 1.: A 19. század első fele: a Platánkorszak, melyet a nagy termetű exóta fák tömeges honosítása jellemez

(Szarvas, Alcsút). Erre az időszakra Nyugat-Európában már termőre fordultak a gyarmatokról behozott első exóták. Ekkor vált hazánkban közkedveltté a platán, a vadgesztenye és a szivarfa. Szintén ebben a korban kezdett elterjedni az ezüst juhar, a bálványfa, a vadgesztenye, a fehér eper, a lepényfa, az ostorfa, a tulipánfa, a fekete dió, a japánakác, a fenyőfélék közül pedig a görög jegenyefenyő, a páfrányfenyő, a simafenyő, a feketefenyő, a mamutfenyő és a tujafélék. A szentimentális kertekben tombolt a szomorú fák divatja. A 2. időszak: A 19. század második fele: a Fenyőkorszak. Korábban a lomblevelűek uralták a kertet, ekkor viszont a fenyőfélék váltak egyre tömegesebbé (Alsószeleste, Vép).

A városi utcafák esetében a szárazságtűrés a legfontosabb sajátosság, amit a fától elvárnak. A nagyváros klímája a magas nyári hőmérsékletekkel a növényeket erőltetett párolgásra kényszeríti, ugyanakkor az utak mentén a talajban erős vízhiány jelentkezik. A burkolt felületek meggátolják a víz beszivárgását a talajba., a csatornarendszeren keresztül elfolyik, így nem felvehető a növény számára [3].

2. Anyag és módszer

Szeged mai arculata az árvíz utáni újjáépítés mérnöki munkájának, tervezésének az eredménye. Az árvíz előtti időből gyakorlatilag semmiféle növényegyed nem maradhatott fenn. Napjainkban is található még a városban a Királyi Biztosság által tervezett és telepített parkok, fasorok vagy a korabeli ültetésekre, parkírozásokra utaló növények. A kutatás fontos része a Somogyi-könyvtárban, a Városi Levéltárban és a Főépítési Iroda adattárában fellelhető dokumentumok tanulmányozása. Az 1880-as években Szegeden megjelent napilapok közül elsősorban a Szegedi Naplót használtuk fel, mely gyakrabban, részletesebben tudósított a kertészeti munkálatokról. 1882 tavaszától külön rovatot is indított 'A város fásításához' címmel, tudósítva a kertészeti szempontból fontosabb eseményekről. Sajnálatos módon a korhoz képest még oly részletesnek tűnő tudósítások sem tartalmaztak pontos információkat a sétány és utcafásítások faj-, fajtaösszetételét illetően. A rekonstrukció öt éve alatt mindössze egy-két utalást lehet találni a fásítások fajösszetételéről. 1883 szeptemberében például Fiala Antal városi erdész Gleditsia fával való utcafásításra tesz javaslatot a Belvárosi temetőhöz vezető úton, 1885 nyarán pedig egy nagy vihar kapcsán említik a nagykörút kitört akácseit.

3. Eredmények

Az árvíz levonulása után szinte azonnal elkezdődött a város újjáépítésének a tervezése. Az állam egy Királyi Biztosságot hozott létre mely Biztosság tulajdonképpen teljhatalmat kapott a városrendezést illetően. Élére Tisza Lajos korábbi miniszter került. Az árvíz következtében a város gyakorlatilag teljesen elpusztult, ekkor alakult ki a mai Szeged a tervező asztalon. A körutas, sugárutas rendszert párizsi, bécsi és budapesti példákból vették, ekkor születtek a korhoz mérten páratlan fásítási, parkosítási tervek is.

Tisza Lajos királyi biztos 5 osztályt hozott létre, mely osztályok teljes egészében koordinálták Szeged rekonstrukcióját. A harmadik részleg irányította a közterek létesítésével, fák ültetésével kapcsolatos munkát.

1879. április 20-án, tehát alig egy hónappal a tragédia után így ír a Szegedi Napló: „Összeszorított városok közegészségi állapotára a befásított terek és sétányok mennyisége nagy befolyással van. Azok korántsem fényűzési igényeknek szolgálnak, hanem életsükségletet elégítenek ki. Tehát okvetlenül gondoskodni kell a várost s a levegőt tisztító és üdítő befásításokról. Eltekintve a városon belül ültetendő fasorokról a mostani Széchenyi-

téri korzónk mintájára, az egész belváros félkörben egy csinos sétánykörút által öveztessek körül”.

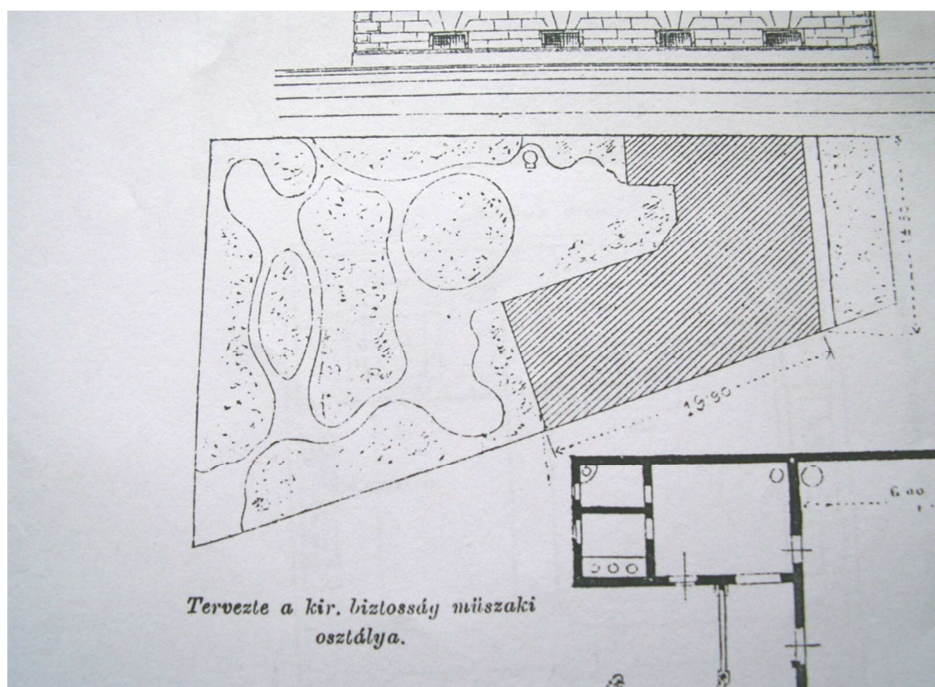
Május 13-án a Köztörvényhatósági Bizottság a következő javaslatot teszi: „Vezérelvünk az, hogy a város minden részében sétányok s üdülő helyek jelöltessenek ki. Ugyanis minden városnak egy-egy légtisztító szelepe a sétány melynek fái és zöldje fölfrissítik az oly sokféleképp megromlott levegőt. Nem lehet a közegészségügy oly városban kedvező, amelynek elegendő sétányai és üdülő helyei nincsenek s a városok újabban nagy áldozatok árán, kisajátítások útján is igyekeznek ilyeneket létesíteni. Ily sétányok s üdülő helyek lennének állítandók s illetőleg e célra továbbra is fönntartandók a jelenlegi Dugonics téri sétány, továbbá a Ferencz-tér, Rókuson a közkórházi kert, s a Templomtér s a Határ utca környéke, alsó városon pedig ugyancsak az egyház tér. Ezen fölül befásítandó leend a hídfő környéke, s amennyire lehet a Tiszapart vonala, főként a vár és a sóház körüli egyenlőre úgyis üresen maradó részek, valamint szabályos fasor létesítendő minden nagyobb forgalmú útvonalon, a körúton, úgy a városrészeket egymástól elkülönített szélesebb utczákon is.”

Meghagyták továbbá, hogy minél több tér illetve vásárállás 'hagyassék' fönn melyek egyúttal befásíthatók legyenek. A főbb terek már ekkor kijelölésre kerülnek, s így utólag megállapítható, hogy ezek a későbbiekben meg is lettek építve.

Lechner Lajos a királyi biztosság mérnöke így ír a rekonstrukció után kiadott Szeged Újjá Építése című összegző művében: „Az ültetvények hiánya- az árvíz eltakarodása után, a nagy terjedelmű városban szembeszökő volt; a rekonstrukció egyik feladata – a közegészség és szépművészet szempontjából oly fontos kérdés – a befásítás önként jelentkezett és sürgős intézkedésre hívta fel a közfigyelmet. A kir. Biztos észlelvén a hiányt, már a tulajdonképpeni rekonstrukcionális munkák megkezdése előtt a legsürgősebb intézkedések sorába a város befásításának kérdését is fölvevé.” Szeged város és a királyi biztosság a tervezés időszakában, az egész országban felhívást tett közzé, hogy a városok, faiskolák, uradalmak küldjenek díszfákat, díszcserjéket a város befásításához. A felajánlások tömegével özönlöttek a városba de pontos kimutatás ekkor még nem készült, ugyanakkor látni lehetett, hogy több mint ötven helyről közel 400 ezer facsemetét helyeztek kilátásba. A rendezés alatt természetesen először az utakat, tereket kellett létrehozni de a felajánlott mennyiségből már lehetett következtetni a fásítás mértékére. A város rendezésekor két körutat, hat sugárutat és hat parkosítandó teret hoztak létre. A bontás és a talajegyengetés után következhetett ezen területek feltöltése, majd kertészeti tervezése. Néhány korai kertterv ránk maradt ugyan de ezek- mivel nem voltak faj illetve fajta kimutatások- még nem tartalmaztak konkrét növényneveket (1. ábra).

A város építése 1882-re annyira előrehaladott állapotban volt, hogy elkezdheték a fent említett fásításokat. A közkertekben valamint a kör- és sugárutakon szükséges növényültetésekhez immár összeállíthattak egy növénylistát (2. ábra), mely 24,397 db cserjét és 21,874 db díszfát tartalmazott. Ezt a listát aztán újra szétküldték az adományozóknak. E lista alapján már lehetett kertterveket készíteni. A későbbi kimutatások alapján azonban a megküldött és átvett növények a következő mennyiségben érkeztek Szegedre: díszfa 204,960 darab, díszcserje 51,909 darab, gyümölcsfa 14,454 darab, különfélék 31,480 darab, összesen 302,803 darab. A különfélék jelző alatt talajtakarók, évelők, egyéb dugványok értendők. A teljes listát a 3. ábra tartalmazza. A tervszerű kertépítést végül is az újjáépítők feladták, s megpróbálták a beérkező növényeket úgy felhasználni, hogy mind a kertszerető közönség mind a növények igényeit kielégítsék.

1881 októberében megérkezik az első növényadomány szállítmány, nevezetesen 1000 darab 2-3 hüvelyk (5-7,5 cm) vastag kanadai nyárfa. A küldő melleleg felajánl 40,000 darab almafacsemetét, darabját 10 krajcárért. Valószínűleg ebből a szállítmányból kezdhetette meg a már elkészült körtöltés fásítását Luxéder György vállalkozó november 16-án aki „ügyes kertészeket fogadott föl” felügyelni a munkálatokat. A körtöltés fásítását 10 nappal később maga a királyi biztos személyesen tekinti meg.

1. ábra: Óvodakert terv Forrás: Lechner Lajos, Szeged Újjá Építése

Prunus padus	250 drb	Alnus glutinosa	15 drb
Prunus mahaleb	400 >	10 Corylus pyramidalis	50 >
25 Ribes aurea (coll.)	1700 >	Elaeagnus augustifolia	60 >
Rhus cotinus (coll.)	1100 >	Fraxinus excelsior	589 >
Rhamnus alaternus (coll.)	500 >	Fagus silvatica	50 >
Sambucus racemosa (c.)	200 >	Gymnocladus canadensis	20 >
Syringa persica (coll.)	1300 >	15 Celtis occidentalis	60 >
30 Spiraea reevesiana (coll.)	750 >	Koelreuteria paniculata	40 >
Tamarix gallica et coll.	1100 >	Carpinus betulus	50 >
Vinca minor	5000 >	Liliodendron tulipifera	5 >
Viburnum opulus ros.	70 >	Platanus orientalis	240 >
Rosea hybrida	50 >	ebből 425 sorfa	
35 Weigelia rosea	50 >	20 Pterocarya caucasica	40 >
Thuya orientalis	300 >	Paulownia imperialis	30 >
Összesen	24397 drb	Prunus semper florens	5 >
		Bignonia catalpa	130 >
		Quercus pendunculata	100 .
		25 Ulmus campestris	400 >
		Tilia europea et vulgaris	100 >
		Salix babilonica	492 >
		Robinia pseudo acatia	647 >
		ebből 443 sorfa	
		Sorbus aucuparia	30 >
		30 Sophora japonica	100 >
		Populus canadensis	2761 >
		ebből 2581 sorfa	
		Robinia umbraulifera	375 >
		Összesen	21874 drb
b) <i>Diszfák.</i>			
Ailanthus glandulosa	915 drb		
ebből 373 sorfa			
Acer platanoides	640 >		
ebből 425 sorfa			
Acer pseudo platanus	100 >		
Aesculus hippocastanum	250 >		
5 Acer campestris	1100 >		
Acer negundo	1000 >		
Pinus abies et pinea	11050 >		
Betula alba varietas	550 >		

2. ábra: A kert növények listája. Forrás: Somogyi-könyvtár

I. Gyümölcsfák.			
Alma	2695 drb	Robinia pseudo acatia	34587 drb
Körte	1470 >	Acer montana	58 >
Cseresznye és meggy	2047 >	Ömbákác	50 >
Dió	352 >	Robinia pyramidalis	25 >
5 Eper	2880 >	20 Populus pyramidalis	721 >
Barack	487 >	Pinus austriaca et	
Szilva	2659 >	sylvestris	102529 >
Mandula	100 >	Tilia europea et ame-	
Őszi barack	21 >	ricana	517 >
10 Ringló	10 >	Populus canadensis	7959 >
Birsalma	14 >	Populus balsamifera	5 >
Édes gesztenye	10 >	25 Broussonetia	400 >
Vegyes	128 >	Elaeagnus	225 >
Vad gyümölcs	1581 >	Ailanthus	5870 >
Gyümölcs összesen	14454 drb	Celtis	624 >
		Sorbus aucuparia	50 >
		30 Picea excelsa	100 >
		Liliodendron	10 >
		Paulownia	10 >
		Betula alba	461 >
		Sophora	145 >
		35 Carpinus	1835 >
		Prunus padus	120 >
		Fagus sylvatica	449 >
		Platanus orientalis	422 >
		Cerasus	200 >
		40 Mespilus	200 >
		Acer platanoides	470 >
		Meggy (semper florens)	10 >
		Alnus glutinosa	2279 >
		Gleditschia pyramidalis	5 >
		45 Acer campestre	720 >
		Vegyes	14374 >
		Díszfa összesen	204960 drb
		15 Quercus	208 >

3. ábra: Az adományozott növények listája Forrás: Lechner L. (1884): Szeged Újjá Építése

1882 tavaszától a sugárutak rendezésével párhuzamosan kisebb mértékű fásítások valósultak meg. Az ősz folyamán befejezik a Korcsolyázó tér fásítását, a Dugonics térrel kapcsolatban pedig már virágos ágyásokról tudósít a Szegedi Napló.

1882-ben a beérkező növényadományok tárolása, valamint saját anyag előállítása céljából a város megalapítja saját faiskoláját melynek leltári adatairól, forgalmáról, sőt árairól meglehetősen pontos adatok állnak rendelkezésre a helyi újságban és a közgyűlési

jegyzőkönyvekben.

1882 őszén nagy ütemben folyik a kertek létesítése. Óvodák, kaszárnnyák, a szegények háza, tisztvi pavilonok udvarait parkosítják ez időben. Novemberben a beérkező adományok gyümölcsfa szállítmányait a városi lakosság között osztják szét. November 4.-én a Napló József főherceg 10,000 darabos adományáról számol be hozzátévén, hogy a kiskörútra szánt Acer plataonidesek és Platanusok még nem érkeztek meg. Ekkor határozzák el a liget rendezését is, melynek tervét meg is küldik a tanácsnak. A kert öntözését 4 kúttal tervezték biztosítani, amely kutakról a tanács határozatot is hozott. A fásításhoz itt már igénybe veszik az adománynövények mellett a városi faiskola készletét is. Az ősz végére befejezik a kiskörút alsó részét, a Budapesti sugárút nagykörútig eső részét, és a boldogasszony sugárút belső részét. A fásítások a télen is folytatódnak, amíg az időjárás megengedi, mindezzel együtt a felsorolásból kitűnik, hogy korántsem sikerült az eltervezett munkákat maradéktalanul elvégezni. A következő év januárjában kezdik a Stefánia-sétány tereprendezési munkálatait (eddig a várat takarították el) amely az „elkészült tervek szerint a legszebb kertje lesz Szegednek.” Fiala Antal városi erdész további óvodák, utcák, udvarok fásítására tesz javaslatot január 20-án mely munkákhoz az előkészületeket (fák, karók beszerzése, raktározása) el is kezdik. 1883. március 9-én Petz budapesti kertészmérnök a Stefánia-sétány fásításához szükséges fajokat válogatja. A Dugonics téri parkot is ekkor építik át. 1883-ban nagyarányú fásítások folynak a városban. Petz Ármin a Stefánia-sétány fabeszerzéseit intézi, míg a korcsolyázó tér átépítését és a Stefánia parkját maga Tisza Lajos királyi biztos tervezi. Áprilisa eldől, hogy a Széchenyi tér parkosítva lesz. A faadományok továbbra is özönlenek a városba mely növényekből –főleg a gyümölcsfákból- a magánosok is sokat kapnak, a korcsolyázó téri tóba hattyúkat próbálnak szerezni, befejezik a körutak, a szélesebb sugárutak fásítását. A nyár közeledtével a nagykörúton belüli területek fásításával elkészülnek, így a munkálatok áthelyeződnek a külső részekre, ahol a kövezések és a fásítások még sehogy sem állnak. 1883. december 27-én a királyi biztosság átadja a város kezelésébe a biztosság által létesített parkokat, sétányokat, útfásításokat, pontos leltárt készítve minden egyes növényről, parkosított négyzetméterről, fakaróról, stb. Sajnos ezen leltár illetve az átadás, átvételi jegyzőkönyv Szegeden nem található meg.

4. Következtetések

A XIX. század második feléig Magyarországon nem beszélhetünk tervszerű városfásításról, parkosításról. Szegeden az 1879-es Nagy árvíz 1 db parkosított közkert (Dugonics tér), 1 db kiserdő a vár tövében és egy sétánynak nevezett fasor található a mai Széchenyi téren. Ha nincs az árvíz és az újjáépítés, valószínűleg a helyzet sem sokat változott volna a századfordulóig. Hasonló állapotok voltak a vidéki nagyvárosokban is. A tereken elsősorban piacokat tartottak, árusok, bódék, kifőzdék álltak a kövezetlen koszos és poros területeken. Parkosított tereket, közkerteket az 1800-as évek közepéig szinte sehhol sem lehet találni a városokban, utcafásítás nem létezett. Ekkor kezdődtek Budapesten az első telepítések, parkosítások. A 70-es évekre tehető a vidéki nagyvárosok városfásítási programjainak indítása, mint ahogy Lechner is utal rá.

A fővárosban ekkor már dolgozott főkertész, vidéken valószínűleg még nem. Ezen teendőket erdőőrök, erdészek látták el. Pompás parkok, kertek, növénygyűjtemények még mindig csak kolostorokban, uradalmakban, kastélyokban találhatóak, de a városi polgárság megerősödésével, mely réteg főleg a városok belső részeihez volt kötve, már jelentkezett igény zöldfelületekre, sétahelyekre, pihenő övezetekre. A már megépült közkertek, fasorok fenntartásával az 1800-as évek végén komoly problémák adódtak. A tudósításokból kiderül, hogy gyakorlatilag a korabeli kollégáknak egy új szakmát kellett felépíteniük, megtanulniuk.

A városok zöldterületeinek fenntartásánál merőben más típusú munkálatok folytak, mint egy kastély mintakertjében. A városi költségvetésben rendszeresen alultervezett összegek szerepeltek a 'közkertek fenntartása' sorokban. Nyár közepére mindig elfogyott az előirányzott összeg. Ezek az állapotok sokáig uralták a városképet.

Irodalomjegyzék

- [1] Csongor Gy.: Szeged, porvárostól, parkvárosig. Szeged. Lapcom Kiadó, (1993) 38-39. p.
- [2] Lechner L.: Szeged Újjá Építése. Szeged, (1891) 55.p.
- [3] Schmidt G.: Növények a kertépítészetben. Budapest: Mezőgazda Kiadó. (2003) 232 - 244 p.
- [4] Szikra É.: Kertörökségünk. Történeti kertek Magyarországon. MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Civertan Bt, Budapest, (2011) 16.p.
- [5] Szegedi Napló, Faültetés szabályozása, (1881. XII. 7.)
- [6] Szegedi Napló, Faszáálítmányok beszerzése, (1882. XI. 10.)
- [7] Szegedi Napló, Gyümölcsfakiosztás, (1882. XI. 15.)

Szerzők:

Első Szerző: Turiné Dr. Farkas Zsuzsa: KF Kertészeti Főiskolai Kar Kertészeti Tanszék. H-6000 Kecskemét, Erdei Ferenc tér 1-3. Magyarország. e-mail: turine.zsuzsa@kfk.kefo.hu
Második Szerző: Pádár Zoltán Innoplant Magyarország Bt. 6728 Szeged, Nagybaktói út 7. e-mail: (padarzoli@yahoo.co.uk)